

Comica in varietats e tips da lingua in La müdada da Cla Biert (1962)

Autor(en): **Uorschla, Natalia Caprez / Biert, Cla**

Objekttyp: **Article**

Zeitschrift: **Annalas da la Societad Retorumantscha**

Band (Jahr): **121 (2008)**

PDF erstellt am: **16.05.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-236928>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

Comica in varietats e tips da lingua in *La müdada* da Cla Biert (1962)

Uorschla Natalia Caprez

1. Introducziun

La müdada rapreschainta figüras da tuot las stresas socialas, uffants, giuvens e vegls, homens o duonnas, la gronda part nats e creschüts sù a Saluorn¹, in interacziun tanter dad els, ma eir cun glied gnüda nanpro, dad oters cumüns o lura pelplü persunal e giasts da l'hotellaria. Tanter tuot ils discuors serius, mimetisats in maniera acribica, esa üna pruna cas comics chi'ns surmainan dad entrar plü a fuond i'l muond da l'umur da Cla Biert.

Fat surasèn da tuot quistas passadinas e passadettas divertaiplas vaiva in üna lavur da seminar sur da la vasta paletta da varietats linguisticas in *La müdada* (CAPREZ 2002), tant chi m'ha dat da buonder da savair plü precis perche chi's ria in quels lös.

Fundamentala am para la distincziun seguainta per pudair analisar la comica i'ls discuors: No riain dal möd co chi vain dit, da la lingua svesa, o da quai chi vain dit, dal cuntgnü dal discuors, e minchatant da tuots duos. In quista lavur vögla am concentrar in prüma lingia sül «co», di-mena sülla comica da la lingua, cun quai chi'd es da suppuoner chi's chatta per gronda part comica linguistica in connex cullas varietats. Important esa eir da's dumandar che chi'ns fa rier inschinà in tals cas.

2. Varietats, tips da lingua e comica

Avant co verer co cha la comica as sviluppa i'ls discuors ed a l'intern da las varietats linguisticas, esa necessari da sclerir alch dumondas teoreticas. A regard las varietats am referischa a l'ouvra da KIRSTEN NABRINGS, *Sprachliche Varietäten* (1981) chi s'occupa dal tema i'l rom da la linguistica variaziunala². Ün classiker per teorias da comica spordscha eir amo hozindi l'essay *Le rire* dad HENRI BERGSON, gnü publichà per la prüma

¹ Tanter «Saluorn» e «Scuol» es la sumglientscha vocalica e consonantica evidainta. Eir topograficamaing esa cler chi's tratta da Scuol.

² Cun quai chi's tratta d'üna teoria linguistica, tilla as poja applichar in ambiaint litterar be da maniera limitada.

jada in fuorma da cudesch dal 1901. Seis tips da comica m'han servits da basa per l'interpretaziun. Finalmaing vögla skizzar be cuort in che cha la correlaziun tanter varietats e comica da lingua po consistier, tant chi s'haja üna tschert'idea che chi vain tut suot la marella in seguit.

2.1. *Varietats e tips da lingua*

Mincha lingua as cumpuona d'üna quantità da *varietats* ed es variabla tenor las dimensiuns seguintas: il **spazi**, las **classas e gruppas socialas**, la **situaziun e'l temp** (NABRINGS 1981):

- La dumonda dal **spazi** e da la distribuziun geografica dal dialect, regiolect o da la lingua es da relevanza per la *dimensiun diatopica*. Eir la varianza externa³ v.d. tuot las linguas estras vegnan definidas seguond il spazi.
- La **classe sociala** ha prevalenza illa *dimensiun diastratica* e resta invariabla pel pledader. L'individi nu po decider da nu discuorrer sia varietà e siglir sur la sumbriva linguistica da sia situaziun sociologica oura. Invezza po decider minchün sch'el voul esser linguisticamaing fuormal o expressiv vulgar.

Tips da lingua⁴ specifics as sviluppan a l'intern da tschertas **gruppas illa società**. I dà tips da lingua characteristics per gruppas chi's cumpuonan da persunas cun listess manster o listess' actività. Eir l'età po esser ün factur important per distinguer ün ulteriur tip da lingua: Uffants discuorran oter co creschüts.

- Tuot tenor la **situaziun** chi dependa dals partenaris, il medium, il lö da comunicaziun e'l tema, as poja adattar o variar il stil e'l register chi tendscha dal vallader cultivà al vallader popular e vulgar (*dimensiun diasituativa*).
- E per finir es situà mincha discuors in seis **temp** da producziun (*dimensiun diacronica*): Lingua da plü bod as disferenzchescha da quella d'hozindi.

³ Cumbain cha SIDONIA KLAINGUTI (2008:52) renda attent cha linguas estras e da contact nu vegnan resguardadas in general illa linguistica variasiunala tradiziunala, «siond chi's parta tuottüna dad ün'unica lingua, dad ün diasistem, sco unità.», observaina tals cas in *La müdada*, cun quai chi provocheschan suvent comica.

⁴ La difficultà da lingua tipica d'üna gruppaziun da glieud es liada a la tematica ed al möd da's deportar characteristic d'üna persuna, si'emoziun e perspectiva chi influenzeschan la schelta da plets o la fuorma da las frusas. Invezza da varietats as pudessa nomnar perquai «tips da lingua» a talas linguas particularas chi's sviluppan.

Ûn discuors as cumpuona adüna da tuot las quatter dimensiuns chi sun per part eir interdependentas. Tscherts trats linguistics sun però plü tipics per üna da las dimensiuns co per tschella.

2.2. *Comica linguistica, situativa, corporala e da character*

BERGSON (2007⁵) distingua plüs tips da comica: la comica linguistica, la comica situativa, la comica da character e la comica corporala⁶.

Comica linguistica esa praticamaing impussibel da tradüer, causa cha l'effet comic provain da la tscherna da pleds e da la structura da la frasa. Ella nu's sviluppa pervi da la distracziun dad üna persuna o da differents evenimaints, ma illa lingua svesa.

La *comica situativa* vain chaschunada da varias acziuns e situaziuns. L'acziun characteristic per la comica da situaziun es vugluda e vain realisada in plaina conscienza.

La *comica da character e corporala* s'manifestescha ill'expressiun fisica o in trats particulars da l'esser. Cumbain ch'eir la gesticulaziun, tipica per la comica da character o corporala es üna sort d'acziun, è'la inconsciainta ed automatica.

2.3. *Correlaziun tanter las varietats, tips da lingua e comica linguistica*

A nivel *diatopic* sun las varietats cun trats dialectals marcats pel solit comicas. Rier ans fan qua o là eir accents dad otras linguas o cas da misculanza da lingua, pervi dals sbagls chi capitan e l'alternanza tanter elements esters e da lingua cuntschainta.

Illa dimensiun *diasituativa* as chatta pelplü trats da lingua comica in registers plü familiars e vulgars.

Divertaivels pon eir esser sbagls d'articulaziun e fadias culla pronunzcha, fenomens tipics plüchöntschi per persunas chi nun han fat grondas scolaзиuns e cun quai da considerar in vista a las stresas da la società (dimensiun *diastratica*). In quai chi riguarda las linguas particularas chi's sviluppan a l'intern d'üna grupp, as cumponind da persunas cun listess

⁵ In quist cumponimaint am referischa a la l3avla surelavuraziun da la prüma ediziun critica da l'ouvra da BERGSON (1940), cul text integral da l'essay *Le rire*.

⁶ BERGSON tratta la comica corporala suot «le comique des formes» e «le comique des mouvements» (BERGSON 2007:17ss., 22ss.).

manster o actività, esa plü difficil da dir ingio cha la comica as cruscha culla lingua, causa cha la lingua vain definida dal möd da's deportar, da la tematica tschernüda e dad otras cumponentas caracteristicas per las singulas gruppaziuns. La lingua particulara dad uffants es suvent allegra perquai ch'ella es simpla ed aigna o eir causa il möd d'articular. Concernent la *diacronia*, pon differenzas marcantas tanter lingua actuala e lingua veglia obsoleta provochar comica.

3. Cas comics illas quatter dimensiuns

3.1. *La dimensiun diatopica*

Imitar trats linguistics marcats da variantas da tschels cumüns, dad oters idioms o da linguas estras, as faja jent, adüna in riond. Be il «native speaker» es pelplü capabel dad eruir da qual cumün cha'l pledader deriva⁷.

Süllas bavroulas dal cheu d'bügl tschaintan Menin e Notin. Giò dal möd da tschantschar da la glied provan d'ingiavinar da che cumün chi vegnan. I scumettan duos raps cotschens mincha jada e van davo a dumperar. Menin ha guadagnà trais jadas, Not be üna. I rian e fan davo: «Uo- rda bo-in da la tri-ma, Jo-quan!» «Nun as vis a mas Cla? – Cha vos ch'è sapcha!» (BIERT 1962:203)

Quia as tratta d'üna sort da teater i'l teater, dimena d'ün'imitaziun dubla. Rier rian ils mats tanter pêr ed a listess temp eir il lectur. L'imitaziun da dialects d'oters cumüns resta però sporadica in *La müdada* ed eir i'ls raquints da Cla Biert. Haja forse dachefar cun *Ils surnoms dals cumüns d'Engiadina Bassa* ed *Alesch d'Uina* da Gudench Barblan⁸, raquints cuntschaints als lectuors da quella jada, ingio ch'el giouva culs trats stereotipics dals dialects e da la glied dals singuls cumüns? Cun quai vaiva el attrat ün qualche rier e fingià preschantà quista fuorma da comica.

⁷ Analisis detagliadas dal dialect dals cumüns in quista passada in CAPREZ (2002:5), KLAINGUTI (2008:43s.) e RIATSCH (1993:57s.).

⁸ Raquints publichats la prüma jada in *ASR* 24, 1909.

Al bal da gala inscuntra Tumasch a Gieri:

Cun passar tras la fuolla doda Tumasch tuot in d'üna jada üna vusch rumantscha aint per ün'uraglia, svelt, cuort, cun prescha: «Fai adatg! Fai adatg dal Mister Lewis!» Tumasch as volva dindet. Quai d'eira bain quel camarier là? Mo nun es quai... tscherta, quai es Gieri, Gieri Cadalbert, s'inclegia, fat militar insembel, ün famus cumpogn, e quel es uossa camarier quia. (BIERT 1962:203)

L'interrupziun d'ün oter idiom, l'accent e singuls plects dal sursilvan ans fan sfrignir. Na be las differenzas linguisticas (RIATSCH 1993:59), ma impustüt la situaziun es divertaivla: Tumasch e Gieri chi derivan da famiglias da paurs fan üna sort cumedgia in as travestind e mettond sü la maschera dal servitur e signur da grond muond. Plüssas jadas güda Gieri chi cugnuoscha las reglas da la «grande société» a Tumasch cun buns cusagls. Il lectur as solidarisescha plainamaing culs duos cumpogns chi fan schnöss uschè da cuntessas e misters in ambiaint exotic, grazia a lur lingua da code secret, il rumantsch⁹.

Dasper quists singuls cas comics da variantas internas al rumantsch, as chatta divers citats da variantas externas in otras linguas, in frances, talian, bergamasc, svobais ed otras linguas e fenomens da lingua da contact, interferenzas, transferenzas e code-switching¹⁰.

Imitaziun da linguas estras¹¹ o cas da misculanza da lingua vegnan avant be in cuortas passadas chi han tuottas funcziun comica.

Il bal da gala es ün lö ideal per integrar discuors in otras linguas. Il muond ester da l'hotel as reflecta ill'internaziunalità dal persunal da la gastronomia e dals giasts.

Tumasch [...] es passà aint per ün corridor ed our per ün oter; da salas nun esa fastizi. [...] Plü'n via cumainza uossa a sclingiar da furchettas e tolas, i's doda eir a tschantschar: «Buona sera. La toilette?» [...] Ella süainta ün plat, tegna il cheu tort e ria.
(BIERT 1962:177)

⁹ «Par un instinct naturel, et parce qu'on aime mieux, en imagination au moins, être dupeur que dupé, c'est du côté des fourbes que se met le spectateur.» (BERGSON 2007:57).

¹⁰ RIATSCH (1998:20ss.) definischa e descriva ils trais terms da maniera detagliada.

¹¹ Id es da suppuoner cha l'autur nu citescha ils discuors plü lungs da lingua estra sco quels da la protagonista Karin in danais e spagnöl o eir quels dad oters persunagis, per motivs da simplificaziun.

Ûn impiegada taliana dumonda riond a Tumasch chi'd es i as perder, sch'el tschercha la toilette. Quai nu capita per la prüma jada, tant cha la repetitività da quista situaziun fa surrier. La descripziun fisica grotesca¹², s'affà cul purtret stereotip chi s'ha da la duonna chi lava giò:

Quai es üna cun scussal quadriglià, chommas cuortas, ventrigls gröss e nas pom. (ibid.)

Plü tard immez la fuolla da glieud doda Tumasch la vusch da Gieri:

«Lai tscharner sezza la veglia [la signura cuntessa, U. N. C.], mo empustar stos ti, prezis aults, tut tschei suenter.» [...] La veglia tegna il daint d'immez sün üna lingia, la giuvna [Karin, U. N. C.] il daintulin sül predschi: frs. 95.-- e dà ün'ögliada aint per Tumasch. Tumasch dà ün sigl, mo piglia dalunga curaschi e disch vers Gieri cun tun da cumonda: «Veuve Cliquot, brut, s'il vous plaît. Beaucoup de glace.» Gieri fa darcheu üna reverenzuna: «Très bien, Monsieur, brut.» Squitscha l'ögl schvester e va. (BIERT 1962:183s.)

Tumasch posta, s'inclegia tenor l'inviament da Gieri, ün schampagner per novantetschinch francs e quai per francs sco chi's soula far, la lingua per postaziuns da dabaiver exquisit o da dumondas culinaricas. Ed il gö til grattaja. Bun cha Gieri til quieta lura pervi dals raps:

«Pils daners fai buca calenders, ti laias pagar tut la veglia, schiglioc eis ella permalada, has capiu?» (BIERT 1962:187)

In *La müdada* s'inclegian pledaders rumantschs e dad otras linguas romanas tanter pêr sco scha quai s'inclegess da sai. Ûn pêr eivnas davo'l bal da gala ha Tumasch stuvü ir a l'hotel per lavadüras. Il cuntrast tanter la rolla ch'el ha stuvü giovar al bal e'l Tumasch chi vain uossa sco ch'el es e sainz'agitaziuns pel pavel per seis chucals, fa rier.

A la fin es gnü nan ün ed ha dit: «Qu'est-ce qu'il y a?» «Las lavadüras!» «Ah, bon.» Cun quai è'l darcheu i per seis fat. (BIERT 1962:228)

¹² La descripziun grotesca vain definida da Haaser ed Oesterle (*RLW*, tom 1, p. 745) sco «karikierende Übersteigerung, ja aggressive Deformation der Realität bis ins bedrohlich Fratzenhafte – bevorzugt als artistisch verschiedenartige Naturformen (pflanzliche, tierische, menschliche) zusammensetzendes Phantasie-Ornament.»

Id es cler per tuots, per l'agüdant frances e per Tumasch, chi'd es da deliberar eir il stomi d'ün «grand hotel de luxe» da las lavadüras, giond a finir a listess lö sco quellas da tschels. E sur da quai nu's perda blers plets. Passain dal bal da gala e l'hotel a la mastralia. I's doda a discuorrer a duos «Tudais-chuns» (BIERT 1962:109). Duos caricaturas svobaisas as fan nanpro, fascinats ed entusiastics da la cultura amo celebrada. Ils trats emblematics e stereotipics da lur dialect chi's muossan illa grafia, paran da's cunfar cun lur perspectiva ed incletta stretta ed idillica dals paurs ed abitants da muntogna:

«Das is noch echde Demogradie, was! [...] Sollde man knipsen, so was, bring den Abbarat, gib mal hea! [...] Donnawedda! [...] donnawedda» e muossa sü per Michel Curdin, ün pauret cul cheu chalt e barbuna spessa, «schnell, komm mal hea, ganz grandios, diesa Bauernkopf!» Pover Michel tschütta be tais aint pel Tudais-chun cur cha quel dumpera: «Freia Schweiza Baua, was?» (ibid.)

Da las jadas s'inchambuorra il pledader rumantsch i'l adöver activ d'üna lingua estra, tant chi nascha lura comica linguistica püra. Tuots sun be preparativs per la fairs. Duonna Mengia discuorra üna misculanza da rumantsch e dialect bergamasc cun seis famagl, üna linguina utschè mez mür chi'ns fa rier stigl. Ils trats stereotipics dal bergamasc derivan dad üna varietà d'avischinaziun («Lernvarietät»).

Ella cloma al famagl, ün maschin d'ün Bergamasc cun chotschunas da frustagn: «Eh, Giuan, prendè su al butschin, al fusto, col schur Not, i mettè spina, ma attenzion al cacun, è! Ca'l vin al salta miga föra! Prend al martello di legn par cloccar, capito!» (BIERT 1962:199)

Cas d'influenza dal tudais-ch i'l rumantsch sun punctuals, schabain cha i'l temp da l'istorgia («erzählte Zeit»)¹³, dschain ils ons tschinquanta e sessanta, as dovraiva blers plets tudais-chs illa lingua discurrüda. Interferenzas ed impraists tudais-chs, talians ed alch pacs frances as chatta be i'l rumantsch vegl da las chartas Buolf Tach¹⁴ (voir il chapitel 3.4.),

¹³ Voir *Ün on o trais decennis? Da che temp quinta «La müdada»?* da MATHIEU/RIATSC (2008:151ss.).

¹⁴ RIATSC (1993:56) analysescha detagliadamaing il pastiche da lingua veglia scritta illas chartas da barba Buolf e descriva eir ils singuls cas dad interferenzas ed impraists.

anteriuras al temp da l'istorgia, ed i'ls discuors da sia sour, duonnanda Mariatöna. El d'eira viaggià pel muond suot ed ella es a Paris ch'ella mai-na ün hotel. Tuots duos han dimena gnü bler contact cun linguas estras. La duonnanda dovra «mai», per frances «moi», al lö dad «eu», ün cas cler d'interferenza.

«El d'eira bler plü vegl co *mai*.» (BIERT 1962:251)

Ün müdamaint dal code, tira adimaint l'ambaint da viver da duon-nanda a Paris:

«E da quai staina discuorrer lura, *nous deux*.» (ibid.)

Cun quai cha l'influenza dal frances es documentada be i'ls discuors tan-ter duonnanda Mariatöna e Tumasch cur ch'el es i per ella a la staziun e na in oters discuors, nun es la lingua da quist persunagi propcha omo-gena.

Zuond ironics sun inserimaints tudais-chs chi mettan in dumonda la moda da dovrar il tudais-ch per dar cumonds.

e cur cha'ls prüms votants da San Peder cumparan nan da la stor-ta, schi disch el [il dirigent, U. N. C.]: «Vorwärts – marsch»
(BIERT 1962:101)

Eir l'inscripziun tudais-cha o meglder dit tirolaisa dad ün pittur gnü nanpro fa tschüffer il scuffel:

Pro la chantunada da la chà Rauet hana [las chavras, U. N. C.]
lichà oura ün têt flach e sfat ir tuot la culur dal finta-sgrafit cha
+pover Josef Vontobel (el as nomna «Moler und Kunschmoler»)
vaiva pittürà cun tanta fadia. (BIERT 1962:54)

La comica as sviluppa dal fat cha las chavras han devastà «il finta-sgrafit» chi vess tgnü cunter sch'el füss stat original, ma siond pitturà d'ün arti-stet as nomnond sainza dret e radschun «Moler und Kunschmoler», es i in malura. La scripziun a la tirolaisa lascha ingiavinar il kitsch da «pover» Josef, ridiculisà implü dal narratur cun quist adjectiv chi exprima cum-paschiun ironica.

Noms tudais-chs o surnoms sco marca da tips, dovrats bler illa cumedgia populara, han eir oters. Il tudais-ch admetta da tour üna tscherta di-stanza invers tals persunagis. Il pulizist «Gottfried Hauer» (BIERT 1962:121) vain a far uorden culs giuvens chi's paloccan davo fat festa al bal da mastralia. Il guardgiacunfin fich correct, ma na daplü, chi tschüffa a la vuolpatscha d'ün frodulader, ha nom Josef Branger (BIERT 1979:108).

3.2. *La dimensiun diastratica*

3.2.1. Sociolects

Sociolects as fuorman a l'intern da differentas classas da la società. Stressed socialas daja eir in *La müdada*, ma las correlaziuns tanter richs, povers, glieud da character o na, «da testa» ed a la testa nu sun simplas¹⁵. Listess esa evidaint cha tscherts persunagis fan part da l'elita intellectuala (cfr. «geistige Elite» RIATSCH 1993:62). Pro quella nu toccan be ils akademikers, ma eir il protagonist Tumasch, sar Joannes, Barduot ed oters chi assistan a discussiuns abstractas, tendschond da temas politics a culturals e socials sco quel a la maisa raduonda davo la mastralia, ingio chi «gniva fat la politica» (BIERT 1962:110) fingià da plü bod. In discuors da quist gener nu dan in ögl be las tematicas seriusas, ma eir la lingua cultivada chi s'exprima ill'organisaziun dal discuors, illa structura da las frisas ed i'l vocabulari tschernü. Quai as vezza bain in passadas dal pledoyer dal «meidi, barba docter [...] ün cusdrin da duonn'Aita, ün hom plü vegl chi fa dasper las masdinas eir poesias e tocs teater» (BIERT 1962:109) chi cuntegna il di da mastralia las sentenzias e frisas centralas da la discussiun. Seis impissamaints davart cultura, civilisaziun e progress pudessan s'avair svilupplats our d'ün tractat da KARL JASPERS¹⁶, ün dals filosofs admirats da CLA BIER (1966:305ss.):

«la civilisaziun [...] es sco üna s-chala infinita chi oblaja da muntar da s-chalin a schalin. E quella müdada vain nomnada cun ün pled chi ingiona: 'il progress'. [...] Ils pövels civilisats han fadia da tgnair ourdglioter civilisaziun e cultura. Fich blers crajan cha l'uschedit progress illa tecnica, il confort, ils surlevgiamaints exteriurs sajan eir ün progress cultural. E qua s'ingionan dagröss!». (BIERT 1962:112)

El argumentescha lura cun tesas ed antitesas («i dà pövels chi ...»; «i dà percenter regenzas chi ...») e fa frisas cun diversas proposiziuns subordinadas da plüs grads.

¹⁵ Cha la dumonda da las classas socialas in *La müdada* es plü co be delicata demuossa fich bain RIATSCH (2005).

¹⁶ In seis cudesch *Vom Ursprung und Ziel der Geschichte* (1949) observa KARL JASPERS l'istorgia d'ün punct da vista filosofic. I'l chapitel *Die Einheit der Geschichte* (1949:305–324) renda'l attent a parallels da fats capitats ill'istorgia da l'umanità da differentes pövels e lur culturas. Quista tematica vain nizzada eir a la maisa raduonda davo la mastralia.

«(*proposiziun principala*:) i dà pövels cun fich ota cultura (*1. proposiziun subordinada – 1. grà*:) chi nu sun dafatta bricha arsiats da lair esser sur mort e fin ils prüms cul uschedit progress da novas acquisiziuns tecnicas, da cumadaivlezzas etc. anzi (*2. proposiziun subordinada – 1. grà*:) chi vivan modestamaing e cun simplicità, (*proposiziun subordinada da la 2. proposiziun subordinada – 2. grà*:) scha eir tuot oter co in möd primitiv. (*proposiziun principala*:) I dà percenter regenzas cun scienziats (*1. proposiziun subordinada – 1. grà*:) chi han raggiunt ils plü gronds progress illa tecnica e (*2. proposiziun subordinada – 1. grà*:) chi laschan tuottüna cha lur pövel viva in barbaria e sclavitüd!» (BIERT 1962:110)

Eir il s-chazi da plets fa part d'ün register elevà: Dafatta illa lingua scritta as faja adöver pelplü da l'expressiun cul nomen «avoir arsaja da» co dal adjectiv «arsià» chi va as perder. La cumbinaziun «acquisiziuns tecnicas» es la traducziun da «technische Anschaffung». Nomens sco «sclavitüd» culla desinenza *-üd* nu sun be rars, ma eir obsolets. Tipic per lingua scritta sun eir ils adverbs sün *-maing* sco «modestamaing» chi's circumscriva pel solit. I's pudess dir in quist cas: «i dà pövels chi vivan *in ün möd modest*» o «i dà pövels *modests*».

Illa realtà discurredda dal vallader as faja adöver da registers ots be in situaziuns fuormalas cun preleger ün text scrit ouravant. La reproducziun da lingua nu po dimena esser mimetica qua.

Discussiuns intellectualas nu sun s'inclegia mai comicas. Da far qualjadas ün stuc as permettian in oters lös ils portavuschs da l'autur, Tumasch, seis frar Jon, sar Balser o lura Barduot, mai ils akademikers. Els rian oura pelplü ad inchün. I'ls pacs cas ch'els douvran livels da lingua plü bass, provochescha il spostamaint da register comica. Plü populara es per exaimpel la lingua i'ls impissamaints da Tumasch cur ch'el ha dat ögl quatter bocs da chamuotschs chi rivan però da schmütschir:

I sun passats amo ün toket inaint. Pür it, ha clomà davo Tumasch, pür it inaint, cha vus tuornarat darcheu inoura bainbod! Bravamaing, davo passà aint amo ün pêr pass, adüna sün quella sribla, schi dindet tils ha'l dat ögl, be vidvart. Tantüna, s'avaivat vouts, che! Inaquella ch'el piglia sü il schluppet, schi che hana fat? Üna ruppettata sü da la gula! Be guliv sü! Alch uschè amo mâ nun haja vis, ha dit Tumasch, Uossa vaglia. El ha tut la mera. Diavel! Massa tard! [...] Our dad üna paraid cun plattas glischas sco spejels suna passats, quists schmalajats. [...] Quai ta dia, ha clomà Tumasch davo'l chamuotsch, cha a tai at becca, a cuost ch'eu n'haja da gnir sü amo quindesch dis – dis – es gnü il re-bomb, amo quindesch ons, e quai at güra! (BIERT 1962:333)

Il chatschader as drizza direct als chamuotschs e tils schmaladischa. Eir il pronom persunal inaccentuà «ta», tipic da la lingua discurredda ill'expressiun «quai ta dia» chi characterisescha insembel cun «eu at gür» la pusanza da quel chi cumonda las festas, lur' eir l'impraist dal talian «bec-car», sun cleramaing trats da registers bass¹⁷.

Daplü co registers famigliars, populars o dafatta vulgars, sco chi's spet-tess, tradischan oters indizis linguistics la derivanza sociala plü bassa dals pledaders. CLÀ RIATSCH (1993:59s.) ha fat alch observaziuns interes-santas in quist connex: Da gener comic nun es be'l sbagl d'articulaziun da Curdin Claviglia. El nu sa dir l'«r» ch'el rimplazza cun ün «l» ed ha hoppas fingià be da pronunzchar seis nom o meglider dit surnom¹⁸. Rier stigl as ria eir da las fadias da Clagot cun preleger our da la gazetta il pled da lingua scritta e cultivà «augmentar» (cfr. RIATSCH 1993:60).

3.2.2. Linguas particularas

Linguas particularas as pon fuormar cul *manster* o l'*attività* d'üna grup-pa da persunas.

La gronda part dals abitants da Saluorn fan da paur, tant chi's chatta ün inventar linguistic dad ogets ed expressiuns dal muond pauril. Comica dvainta la lingua da paur d'inrar, il plü da tuot cur ch'ün paur muossa si'emoziun invers la bes-cha. Balser Tach s'metta in discuors cun seis va-dels e tils persunifichescha.

«Uossa, tata, tü tottalin», disch el aint per quel pitschen, ün bel vadè ch'el less trar per tor, «rafüda, cuc»; el scua suot oura, intant cha'l vadè tschütscha vi dal piz da la blusa: «Haiai, uossa spetta, amo nu vaina mus»; mo el dà tuottüna via tuot il man e lascha tschütschar cha las sbavas al culan giò pella mongia fin sülla s-charpa. Cun tschel man sgratta'l sü'l frunt, tanter las corninas: «O tü pover tettonal, sà, sà, sà!» (BIERT 1962:36)

Las silbas repetidas, l'alliteraziun dal *t* ed eir il fat da trattar da «cuc» ad ün vdè, tira adimaint a discuors da creschüts cun uffants, al «baby talk»¹⁹. L'inconsequenza da sar Balser chi'd es inschinà ün hom chi ha seis prin-

¹⁷ Vair eir remarchas i'l prossem chapitel, 3.2.2. *Linguas particularas*.

¹⁸ Vair commentars da KLAINGUTI (2008:46) e RIATSCH (2005:68).

¹⁹ Il «baby talk» nun es la lingua dals uffants, ma l'adöver linguistic dal creschü, adattà al svilup da lingua da l'uffant (NABRINGS 1981:124).

cips – el disch al vdè da schmetter da tschütschar, ma til tendscha listess via seis man – demuossa la premura dal paur per seis muvel ed ans fa a listess temp surrier.

La relaziun dal chatschader cun seis boccon nun es be sentimental, ma eir üna da pussanza, tanter dad inimis, forse dafatta rivals masculins. Impustüt ils bocs gronds han importanza pels chatschaders e main las chavrunas. Eir Tumasch d'eir'i a tir d'ün chamuotsch cul «püschel suot il buttatsch! Ün dret bel boc! E dadaint amo trais!» (BIERT 1962:332). Jonpitschen da Cladalüzza quinta e «muossa», fond il pajaz aint in S-charl, co ch'el ha tschüf a quista «schmaladida carogna» (BIERT 1962:347) e «lumbardun» (ibid.) d'ün «boc dal Mot da l'Hom» (BIERT 1962:346).

Davo quintà co ch'el es rivà sülla blaisch, quai chi ha dürà üna têt pezza, schi tuot in d'üna jada Jonpitschen es stat sü, es i via pro la maisa da la pigna ed es stat giò in schnuoglias per muossar co ch'el es i a tir. Lura ha'l dit aint pella pigna: «Vè be tü, cha a tai at randscha, hoz!» [...] Jonpitschen es gnü planin davo la pigna nan ed ha dat ün sbraj sü pel pittur, cha quel s'ha sculozzà: «Mo crajast? Tü schmaladida carogna! L'es bain passà inoural!» [...] Dindet s'ha'l vout ed ha dit, muossond cul daint aint pel sar professor: «Là è'l! Il lumbardun!» [...] es i cul bratsch schvester dal fuond stüva adüna plümunt fin ch'el meraiva aint pel liter. «Ptschiuh!» ha'l lura fat tuot in d'üna jada, ed es i sü cul man ün zichin. «A la fin!» ha dit Men lung. Mo Jonpitschen ha fat ögliuns aint per tuots ed ha dat dal cheu ün pêr jadas. Cun quai ha'l fat ir intuorn las chanvelas e la bratscha ed ha clomà: «Platipum!» [...] Pür lura ha'l müdà tschera, es gnü nan sül s-chabè ed ha dit: «Vaincheset kils. Tun da culöz. Tonin po dir schi'd es vaira o bricha.» (ibid.)

Na be las indicaziuns precisas da gestic, mimica e la mimetisaziun da las dittas tipicas, ma eir las precisiuns da la dütada dal raquint, «Davo quintà co ch'el es rivà sülla blaisch, quai chi ha dürà üna têt pezza», fan chi s'ha l'impreschiun dad assister a quista scena in realtà. In plaina teatralisaziun disch Jonpitschen trid a seis adversari, lascha sentir seis desideris violents e sbraja sü pel pittur sco scha quel s'impudess. Ün mumaint es la pigna, lura il professor e per finir il liter il chamuotsch. Eir da la remarcha da Men lung, «A la fin!», cur cha Jonpitschen ha fat «Ptschiuh!», la canera dal tun, imitada cun quista cumbinaziun da custabs onomatopeica, as vegna a savair chi'd ha dürà ün ter mumaint. Sch'ün chatschader fa «Platipum», accompagnà da la gestic tipica, sa minchün daspera ch'el quinta co cha la bescha roudla giò per la costa, davo tschüf il tun. L'ultim manzuna'l il pais ed ingio ch'el ha trat il tun, indavarouda e sainza verbs: «Vaincheset kils. Tun da culöz.». Characteristic es eir il fat

ch'el pretenda da seis ami la cumprouva da quista passada: «Tonin po dir schi'd es vaira o bricha.»

Trats da linguach tecnic as chatta impustüt illa lingua dal butier David Tretsch. Ils automatissems e la repetiziun da flosclas da lingua da butier fessan tschüffer ün tschert scuffelin, schi nu füss qua la mascarada fosa dal butier. Si'arsaja da vender e profitar vain spieglada tras sias reacziuns e'l fat chi's doda be ad el in butia. Duonna Barbla vain da port'aint.

«Co disch'La, duonna Barbla? Farina bella! Jent! Ün kil! [...] Buna paisa, duonna Barbla! [...] Co Bummarchadischma! ch'ella s'impaisa: trais ed ottantetschinch, mez per nügla. S'inclegia, per provar, per provar! Cafè? Brastulà svesa, prüma qualità; eu fetsch ir tras la maschina, nun esa? [...] Üna s-chacla d'arbaglia, duonna Barbla? Jent! Praticas, quistas s-chaclas, nevaira, schi's pensa quanta fadia spagnada: chavar üert, implantar, bognar, metter bastuns, zerclar cun schaschin, cleger cun mal illa rain, far oura las tajas cun mal illas piclas, dieuperchüra, quia ha'La tuot insembel per ün e novantetschinch! Co? duos s-chaclas! Jent!»
(BIERT 1962:7ss.)

Subit as drizza'l vers ella: «Co disch'La» e per moderar seis möd da dumandar insistent chi ingascha al cliaint da respunder, agiundscha'l be maniera «duonna Barbla», culla fuorma da curtaschia. Lura nomna'l il prodot segui da la floscla automatisada in mincha testa da butier: «Jent». E per nu perder temp dumonda'l quant dar. Apaina pasà la farina, dschond «Buna paisa, duonna Barbla!», prouva'l da vender üna pasta da sfögliada, cul argumaint chi saja be plü da tilla rasainar e couscher, dimena cun demuossar l'avantag pratic. Sar David prouva da vender eir ils övs cun quist argumaint e manipulescha tuot tenor seis agen profit a sia cliainta chi seguond seis cudeschet da debits as po intant amo prestar ün tschert luxus. Duonna Barbla es para fingià dependenta dal confort da la butia e s'instrafotta da quels per pliffers spagnats cun metter sves üert o tegner giallinas. Tipic es eir cha sar David exagerescha discurrind dal predschi cul augmentativ «Bummarchadischma!» e fond lura verer sco scha la pasta da sfögliada füss bod gratuita: «Ch'Ella s'impaisa: trais ed ottantetschinch». Pardert sün mincha gestic dal cliaint, reagischa'l svelt per vender il prossem prodot: «S'inclegia, per provar, per provar! Duonna Barbla: Cafè?» «Anguoscha che pluffer»: Uschè as tratta'l a sai sves causa ch'el nu vaiva realisà cha duonna Barbla voul eir övs. Fond verer sco sch'el vess fat ün sbagli immens, as preschainta'l indirectamaing sco butier perfet chi ha plaina empatia per seis cliaints. Il butier fa cumpli-

maints a «buns» cliaints: «Ella schi es üna duonna intelligiainta», discha'l a duonna Barbla chi cumpra ils övs e nu tira sü «da quistas bes-chas suos-chas be pluogls e merda», siond consciaint da l'effet da sia maniera fosa. Tuot tenor chi chi vain aint in butia s'müdan las glünas da sar David ed impè dad esser manieraivel è'l bun da siglir bod our da sia pel da la rabgia.

Eir *l'età* po esser üna variabla da la lingua. Schi's discuorra da lingua d'uffants as metta il pais sül stadi d'acquisiziun da la lingua e cun quai nu's tratta d'üna varietà determinada. Uffants nu vegnan suvent a pled in *La müdada* in cunfrunt cun seis raquints chi vivan per part da lingua e perspectiva d'uffants, dal tracagnottelin fin al giuvnot pubertar chi dà aint il tun.

Üna misculanza frais-cha da perspectiva naïva e lingua simpla spordscha la passada cun Gianin e Din chi sun davant la vaidrina da sar David e's dispittan pella leivra. Lur noms chi's riman as douvra per quintar gnollas da mattins gagliots.

Gianin ha dit: «La leivra nun es la leivra.» Din ha dit: «Schi cha la leivra es la leivra.» Gianin: «Tü nu sast, tü est ün gnoc. La leivra es la mamma.» (BIERT 1962:19)

Gianin as fa da grond e fa verer a Din d'esser ün «chajinchotscha» chi nu cugnuoscha amo il secret da la leivra. Cun üna tautologia negativa neghescha'l l'esistenza da la leivra chi stuvesz zoppar il gnieu: «La leivra nun es la leivra» e voul dir cha la leivra cul dschierl chi vain a Pasqua a far il gnieu es be üna figüra inventada dals creschüts. Din chi vaiva fin-già dudi cha la mamma fetscha il gnieu e craja darcheu cha la leivra saja propcha la leivra, affirmescha darcheu listessa tautologia: «Schi cha la leivra es la leivra». Gianin, badond cha seis cumpogn nun es d'accord, til imbütta da nu savair la vardà «Tü nu sast, tü est ün gnoc». Eir in quist cas fuorma'l la frasa cun üna sintaxa simpla e darcheu cul verb «esser» fich curraint. Pür lura cuntinuescha Gianin cun sia pretensiun dal cumanzamaint, dond la soluziun: «La leivra es la mamma.» Il bap da Din as vaiva però rendü quint dals dubis da seis figl:

Din: «Na. Meis bap ha muossà las chaclanas cha la leivra ha fat cun gnir aint da palantschotta, tschel on, las mammas nu fan chaclanas, ün gnoc est tü.» (BIERT 1962:20)

Davo quist argumaint plausibel da Din, nun ha Gianin pudü far oter co zaccagnar cun alch oter a Din e müdar tema.

Gianin: «Quella leivra gronda cuosta quatter raps gronds. Meis bap ha dit cha quai fa be mal ils daints.» (ibid.)

Gianin chi probabelmaing vess jent la leivra gronda da tschiculatta, ma nu tilla survain, fa verer cul istess motiv sco seis bap ch'el nu tilla vöglija: «quai fa be mal ils daints». Seis pruoder ha però badà che cuvaia ch'eir Gianin vess.

«Meis bap cumpra per mai quella da l'eroplan». (ibid.)

Pouver Gianin, nu saviond plü che respuonder, disch cha quai nu saja vaira.

«Na ch'el nu cumpra!» (ibid.)

Din affirmescha darcheu culs istess plets la frasa da cumpar Gianin, «Schi ch'el cumpra!», bada chi'd es da müdar tun e dad ir sü per la s-chala da la pussanza, dschond lura: «Meis bap es plü ferm co teis.»

Gianin replichescha cun agiundscher il partichel augmentativ «amo», vuliond surpassar cun «aigna» lingua e grammatica il superlativ:

«Meis bap es amo il plü ferm da tuot ils baps.» (ibid.)

Ils duos pruoders nu san plü che oter as dir. «I's tschüffan aint, dan üna rablunada e's roudlan vi pella salaschada» (ibid.), fin chi riva Barduot a tils dar o plü bain dit far la lecziun da las leivras, las drettas e las fosas, quellas da tschiculatta chi spüzzan d'ün sgrisch pellas leivras chi mütschan da la glieud da tschiculatta e chi mangia tschiculatta.

La cumplichaduoira dal gö da plets cun negar ed affirmer la tautologia, fuormada d'ün subject «la leivra», il verb copulativ *esser* e'l subject «la leivra», fa duos pitschens filosofes our dals mattins. A listess temp rapreschainta quista frasina repetida cun variaziuns fin ch'ella es bod strapatschada, la simplicità da la lingua d'uffants. Rier fa eir l' «iper-superlativ» cun exageraziun grammaticala chi s'ha l'impreschiun da cugnuscher da l'aign'infanzia.

3.3. *La dimensiun diasituativa*

In mincha lingua as distingua plüs registers tuot seguond il nivel d'expressiun. MÜLLER (1975:183–184) disferenzhescha ils seguaints registers pel frances chi's pudess surtour eir pel rumantsch e renda attent a las zonas da transiziun: vallader cultivà – vallader curraint – vallader famigliar – vallader popular – vallader vulgar. Il «degré zéro» vain situà tanter la lingua cultivada e la lingua currainta.

Comica as chatta in registers bass, in cas da vallader vulgar²⁰ e popular o sch'ün dals pledaders tscherna ün register chi nu s'affà illa situaziun (MÜLLER 1975:183ss.).

Il nivel da la discussiun es adüna dependent da la situaziun. Il «bun» niveau nun es cun quai be il stil cultivà, ma po esser eir il discuors popular o'l pataflöz da «las masseras da Viasuot chi sun rivadas cun lur sillas e profitan dal bun inscunter per dar svelt üna taloccada» (BIERT 1962:56s.) la daman a bunura. La passada cumainza uschè:

Süsom piazza as doda a rier; inchün ha dit: «Mincha daman l'istessa cumedgia, fingià daspö ons ed ons.» (ibid.)

Chi mâ po be esser quist «inchün» chi ria stigl da las lavunzas chi dischan dal mal? As tratta dal narratur observatur²¹ chi vaiva eir guardà aint da fanestra co cha la mamma güda a trar aint il custüm a sia figlia Violanda (RIATSCH 1993:165)?

I fan rudè davant la tabla naira e dan dal battagl: «Vaivat dudi», disch uossa Marina e tira sü la tschera, «i para cha la müstà da Cla Ruinell cun Chatrina da Mengia saja ida inavo!» «Pussibel!» fa sün quai Onna e metta il monch da giaischla suot tschel bratsch, «üna simla matta brava!» «Mo che che!» disch Cilgia cun bocca da spredschi, «matta brava, üna bella pulenta! Brava dadoura via, cur chi's vezza, in chasa lasch'la far tuot a sia mamma e metta ils raps intuorn quai davo e quai davant; splecha scuzzarlana, ch'ella es üna!» «Mo schi eu n'ha dudi»; manaja Gretta, e sbassa la vusch, «chi saja suondscha cun uraglias e chi stopchan far a la svelta, giò da quai nun esa lura vaira; eh, ella varà provà da til dar la gram-pada e lura nun esa gratià!» Tuottas rian maglin e patauflan inavant; i scuttan e sfüflan e dan sco pideras; quai vain oura sco plover. (ibid.)

La mimica e gestic descrita minuziusamaing e'ls verbs specifics dal dir o «discurröz», dovrats per part be per las duonnas sco «dar svelt üna taloccada», «dar dal battagl» o «patauflan», tradischan lur lenguas noschas. Eir la lingua s'affà bain culla tematica, nempe cun dir dal mal dad inchün. Cun fuormlas sco «Vaivat dudi cha» o «i para cha» as cumainza a

²⁰ La passada tanter da giuvens stuorns chi's tiran ed as paloccan per finir per lur marusas es zuond expressiva e cribla da trats da lingua comica populara e vulgara. Analisis detagliadas as chatta pro CAPREZ (2002:14s.), KLAINGUTI (2008:36ss.) e RIATSCH (1993:53s.).

²¹ Cfr. «Beobachter-Erzähler», in: RIATSCH (1993:154).

quintar novas dad inchün. Üna ditta sco «Chatrina da Mengia», s'ha pudüda sviluppar be in ün cumünin cun pacs abitants, ingio cha tuots as cugnuoschan e san cha Chatrina es la figlia da Mengia. Cilgia disch dal mal cun üna locuziun currainta in discuors populars e chi vain fuormada adüna ill'istessa maniera: pled trid + «ch'el/ella» + «es» + «ün/a», «splecha scuzzarlana ch'ella es üna». I para be da dudir in quista passada lur scutöz ill'alliteraziun dals «s» ed i's vezza boccas chi fuorman ad ün fuormar «s» in ün bel ritem: «i scuttan e sfüflan e dan sco pideras».

Dain ün cuc in sala cumünala ingio chi'd es radunanza. Il capo, ils perits, ma eir ils paurs, forse ils homens da las masseras chi patauflan, fan votums da star be stut, cun vaira formulaziuns ed ün schazi da plets da lingua ota ed elevada. Cun diversas flosclas ufficalas cumainzan e finischan lur votums. Sar Not Madlain cumainza uschè: «*Stimada radunanza*. Eu n'ha fadia da metter a lö l'idea...» (BIERT 1962:306). Chasper Riola maina seis discuors a term cun: «*Eu n'ha dit*» (BIERT 1962:307) e Flurin cun «*Quai laiva dir*» (BIERT 1962:308). Jachen Nair s'drizza a la radunanza sco cha tuot fa, cun la prüma persuna dal plural: «*Stübgia in üna jada ün pa, e s star las invilgias*» (BIERT 1962:309). E Cla Rauet fa üna dumonda retorica, dond svesa risposta. «Perche? Perche mâ? Per nu murir da la fom! E lura davo? Davo glivrada la guerra, ans hana dat il cuogn.» (BIERT 1962:304).

La monotonia dals referats e votums plü lungs vain interruttta da gestica, reacziuns e remarchas comicas:

Üna jada ha fat cavia il sar magister Salmasch. «Ha-ömm». Lura ha dat ün pauc ün tschert rögn, per risposta: «Mmm».
(BIERT 1962:299)

Minchatant ün dvainta emoziunal o s'agita ed invlidada es la situaziun ed atmosfera ufficala da radunanza:

La radunanza es gnüda malquieta. Alchüns cloman: «Bravo Flurin, bain dit.» Oters marmuognan: «Tascha chamön, puob moccus.»
(BIERT 1962:308)

Chasper Riola es sceptic invers la modernisaziun chi provochescha giuventüm passiva e dependenta dal consüm. Quai declera'l cun exaimpels concrets e zuond vulgars, eir el cun registers inadattats illa situaziun.

«Meis chars, i nu sun inamia be raps e vacanzas chi tiran la giuventüm. Id es cha la cità spordscha divertimaint bummarchè.» El guarda intuorn. «Mo pür squassai voss cheus, vus vais dudi inan-

dret, eu n'ha dit: bummachà. Bummachà in quel sen ch'el cuosta bainschi raps, mo ingüna fadia», el muossa cul daint sü pel frunt, «ingüna fadia dal cheu! Che fana? I stan be là e tschüttan tais tuotta saira, aint pellas tettas dad ünqualche saimpla», tras la sala va üna risada, «o aint pel revolver dad ün oter saimpel.» (BIERT 1962:307)

Chasper Riola muossa cul daint süil tabu e cun seis curaschi da til nomnar, fa'l rier a tuots, cundanna a listess temp il divertimaint bunmachà da las citads ed adoza il divertimaint «da cheu» dals cumüns. Sch'el es propcha sincer es ün'otra dumonda.

3.4. *La dimensiun diacronica*

Comica linguistica as svaglia pervi dals sbagls illas chartas da barba Buolf Tach (BIERT 1962:33s., 268s.) chi dateschan dal 19avel tschientiner. CLÀ RIATSCH (1993:54ss.) descriva manüdamaing ils fenomens linguistics da quist pastiche da lingua veglia scritta.

D'üna vart dan in ögl sbagls d'ortografia. I's tratta da cas da varianza ortografica. Per «uossa» dovra'l per exaimpel las variantas «huossa» e «huosa» (ibid.). El surpassa suvent eir ils cunfins da plets sco in «Herd dnot» («her d'not») (ibid.). Lura scriva'l sco chi's varà mettain imprais a scoula da quel temp: «eug» per «eu», «stad» per «stà» o «memorgia» per «memoria» (ibid.). Da tschella vart fan rier sbagls provgnind da la dimensiun diatopica, fingià vis in quist cumponimaint: Tscherts plets sun scrits sco chi's disch e cun culur locala sco «lear» o «raba» per «leger» e «roba» (ibid.). I's chatta eir interferenzas ed impraists dal tudais-ch, talian e frances sco «al Albergo», «Ilgs Weibels» (ibid.) ed oters.

La comica da l'imitaziun da lingua veglia vain sustgnüda eir da la descripziun da la scrittüra da Buolf Tach:

Id es üna scrittürina pitschna, ils custaps gronds han tuots starnöcaluns, mo quels pitschens sun agüzs e fich regulars. (BIERT 1962:33)

La designaziun «starnöcal» chi deriva probabelmaing dal tudais-ch «Schnörkel», nun es be divertailva pervi da la fin dal pled *-nöcal*, ma siond implü ingrondida culla desinenza pegiorativa *-un*. Eir il contrast tanter ils custabs gronds e'ls pitschens es alleger. Ils custabs gronds sun ornats e paran «bajaders», ils pitschens invezza sun «agüzs» e «fich regulars».

4. Conclusiun

Comica linguistica nascha là ingio chi's cuntrafa a cunvenziuns e normas da lingua o eir culturalas. Riond as prouva lura da tour distanza da systems e reglas.

I'ls cas analisats nu provain la comica unicamaing be da la lingua. Bler es il pledader svesc comic in üna maniera o tschella, saja quai pervi da si'apparentscha, seis möd da's deportar, da's schmuantar o'l character. Scha quai nun es il cas, poj'esser ch'ün'otra figüra imitescha sia lingua o seis möd comic da discuorrer. In oters lös as ria da finezzas linguisticas i'ls discuors impustüt perquai cha la passada es inserida in üna situaziun comica. Minchatant sustegna eir ün tema da discuors allegger la comica linguistica. Lur'esa pussibel cha la figüra fetscha adöver dad expressiuns chi fan rier in üna teatralisaziun, comica eir quella. I'ls cas dals tips da lingua influenzescha il möd da's cuntgnair da la persuna o seis möd da pensar la tscherna da plets chi sun lura eir comics.

Üna da las premissas fundamentalas per cha comica possa insomma as sviluppar in ün text da gener realistic sco *La müdada*, es la reproducziun minuzchusa dals discuors, dal möd co chi dischan e da quai chi dischan. Na main importante nun es la descripziun precisa da las personas involucadas e pertoccas, lur verer oura, la gestic e mimica. Pür la cumbinaziun d'ün ot grà mimetic da discuors, descripziun, ma eir da narraziun dad acziuns ed evenimaints, admetta al lectur da pudair s'imaginar mincha singula situaziun, comica o na, sco sch'ella existiss eir in realtà.

Dar in ögl dà finalmaing eir il fat cha la mimesis per se po esser qualvoutas comica, sainza chi fetscha dabsögn dad ulteriurs proceders per tilla svagliar. E bleras scenas chi nu sun adüna comicas illa situaziun vivüda, ans fan rier i'l text litterar, apunta causa la preschantaziun dals cas cun illusiun realistica ed eir pervi da la contextualisaziun²².

²² Ün cordial grazcha fich a Clà Riatsch chi ha güdà ad interpretar a fuond las passadas. Eir pels buns cussagls, impuls da tuot gener e las correcturas ingrazcha fich ad el, Georges Darms, Renzo Caduff e Sidonia Klainguti.

5. Bibliografia

Litteratura primara

BIERT, C.

1962 *La mūdada*, Thusis, ediziun da l'autur

1979 *Fain manü*, Samedan, Uniun dals Grischs, (1969¹)

Litteratura secundara

BERGSON, H.

2007 *Le rire. Le choc Bergson*, Paris, Presses Universitaires de France, (1940¹³)

CAPREZ, U. N.

2002 *Varietats da lingua in «La mūdada» da Cla Biert*, Lavur da seminar, Università da Friburg, na publichada

JASPERS, K.

1949 *Vom Ursprung und Ziel der Geschichte*, München, R. Piper & Co. Verlag

KLAINGUTI, S.

2008 «Ajomen, illa prescha...!» «La mūdada» da Cla Biert sco museum linguistic. Qualche observaziuns our da la perspectiva da la linguistica variaziunala, in: *Lectüras da «La mūdada» da Cla Biert*, Cuaira, Beiheft Nr. 11 zum Bündner Monatsblatt, 2008:32–52

MATHIEU, J. / RIATSCH, C.

2008 *Ün on o trais decennis? Da che temp quinta «La mūdada»?* , in: *Lectüras da «La mūdada» da Cla Biert*, Cuaira, Beiheft Nr. 11 zum Bündner Monatsblatt, 2008:151–158

MÜLLER, B.

1975 *Das Französische der Gegenwart. Varietäten, Strukturen. Tendenzen*, Heidelberg, Universitätsverlag C. Winter

NABRINGS, K.

1981 *Sprachliche Varietäten*, Tübingen, Gunter Narr Verlag

RIATSCH, C.

1993 *Expressivität, Alltagssprache, Koexistenz verschiedener Register/Wechselnde Erzählerstandpunkte – «diffuse» Fokalisierung*, in: RIATSCH, C./WALTHER, L., *Literatur und Kleinsprache. Studien zur bündnerromanischen Literatur seit 1860*, Romanica Raetica 11, Mustèr, Desertina, 1993: 46–65

1998 *Mehrsprachigkeit und Sprachmischung in der neueren bündnerromanischen Literatur*, Cuaira, Bündner Monatsblatt

2005 «Ina gustusa minestra»? *In tschercha dad ingredienzas da «La mūdada» da Cla Biert*, in: *ASR 118*, Cuaira, 2005:57–91

RLW

1997– *Reallexikon der deutschen Literaturwissenschaft*, 3 toms, Klaus Weimar

2003 (ed.), Berlin, New York, de Gruyter